

UOT 159,9:37,015.3

AYGÜN RÜSTƏMOVA
 "Naxçıvan" Universiteti
 aygun-rustemova@inbox.ru

28

KİÇİK MƏKTƏBYAŞLI UŞAQLARIN TƏLİM FƏALİYYƏTİNƏ ADAPTASIYASINDA VALİDEYNLƏRLƏ QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏR PROBLEMİNİN ELMİ ƏDƏBİYYATDA QOYULUŞU

Məqalədə kiçik məktəbyaşlı uşaqların təlim fəaliyyətinə adaptasiyasında valideynlər ilə qurulan qarşılıqlı münasibətlərin psixoloji ədəbiyyatda təhlilindən bəhs olunur. Uşağın məktəbə daxil olması ilə məktəbəqədər dövrdəki müstəqilliyi və azadlığı yeni və ciddi şərtlərə tabe olması ilə əvəzlənir. Kiçik məktəblinin təlimə adaptasiya dövründəki çətinliyi onun yalnız sinifdəki nizam-intizamı ilə deyil (sinifdə özünü yaxşı aparmaq, müəllimin tapşırıqlarını diqqətlə dinləmək), eyni zamanda evdə gün rejiminin düzgün təşkili ilə də əlaqədardır. Kiçiyəşli məktəblilərin təlim fəaliyyətinə uğurlu və uğursuz adaptasiyası müəllim (və ya sinif yoldaşları) və valideynlər ilə münasibətindən asılı olmaqla, xüsusilə valideynlərdən dəstək və diqqət tələb edir. Kiçik məktəbyaşlı uşaqların təlim fəaliyyətinə adaptasiyasında müəllimlər qədər ilk tərbiyəçilər olan valideynlərin də rolu böyükdür.

Məqalədə Z.M.Mehdizadənin, B.V.Zeyqarnikin, M. Midin, D.Y.Rayqorodskinin, L.B.Şneyderin, E.E.Sapoqovanın, Ə.Qədirovun tədqiqatları təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *kiçik məktəbyaşlı şagird, adaptasiya, qarşılıqlı münasibət, təlim, valideyn.*

Kiçik məktəbyaşlı dövrü uşağın inkişafının əsas mərhələsi olub, onun şəxsiyyətinin formalaşması ilə xarakterizə olunur. "Hər bir uşağın həyatında məktəb dövrü yeni bir inkişaf mərhələsini təşkil edir. Məktəb dövrü ona görə böyük əhəmiyyətə malikdir ki, burada uşağın hərtərəfli inkişafını təmin etmək üçün ona planlı və məqsəduyğun təsir edilir."(3,15). Təlim fəaliyyətinə başlamaqla kiçik məktəbli kollektivin bir üzvü olaraq həmyaşdqları ilə birlikdə müəyyən fəaliyyətləri yerinə yetirir. Amma buna baxmayaraq o, hələ də, sinif yoldaşları ilə necə münasibət quracağı haqqında çox az məlumata sahib olur. Çünki, hələ məktəbəqədər dövrdə onun sevimli oyun və oyuncaqları, ən başlıcası isə "mən balacayam" kimi statusu var idi. Məktəb təliminə başlamaqla bu statusu itirən uşaq bir növ böyüklərin dünyasına daxil olur. Ümumiyyətlə uşğunlaşma problemi həm gündəlik stereotiplərin kəskin dəyişməsindən, həm də uşağın yeni məsuliyyətləri tam daşıya bilməməsindən yaranır. Elmi ədəbiyyatda təlimə uyğunlaşma kompleks bir proses hesab edilməklə şagirdin ehtiyac və maraqlarının məktəbin şərtlərinə uyğunlaşması kimi göstərilir.

İbtidai məktəb çağının bu mərhələsində təlim fəaliyyətinin əsas kompo-

Məqalə tarixçəsi:

Göndərilib: 10.05.2019, qəbul edilib: 13.06.2019

nentləri sürətlə formalaşır, artıq kiçik məktəbli onun üçün lazım olan bilik və bacarıqları öyrənir. Amma bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, təlimin fəaliyyətinin başlanğıcı hər bir uşaq üçün böyük bir stressdir. Çünki, hər şeydən əvvəl o tanımadığı insanlarla etibarlı əlaqə qurmaqlıdır. Üstəlik kiçik məktəblərə olan münasibətdən asılı olmayaraq daxili standartlarda fərqliliklər də müşahidə olunur. Belə ki, evdə və uşaq bağçasında davranış standartları ilə məktəbdəki davranış standartları arasında ciddi fərqlər təlimin ilk günlərindən uşağı müəyyən qadafa və məhdudiyyətlərlə üzləşdirir. Nəticədə yaranan emosional stress davranış qaydalarına və tələblərə riayət etməyi daha ciddi hala gətirir. Bu fərqlilik nə qədər çox olarsa yeni qaydaların qəbulu da bir o qədər çətinləşir. Elə buna görə də L.S.Viqotski bu illəri 7 yaş böhranı ilə başlayan kiçik məktəbyaşlı dövrünə daxil edir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətinə adaptasiyası bir çox amillərdən-uşağın fərdi xüsusiyyətlərindən, təlim materialının tipindən, təhsil proqramının sadəliyindən və mürəkkəbliyindən, eyni zamanda müəllim və sinif yoldaşları ilə, xüsusilə valideynləri ilə qurduğu qarşılıqlı münasibətlərdən asılıdır. Təlim fəaliyyətində qazanılan müvəffəqiyyət uşağın özünəinam və sosial vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərərək onun müəllim və valideynlərinin gözündə necə göründüyünü müəyyənləşdirir. Bir sözlə uşaq öz sosial "mən"indən çıxış etməyə başlayır.

Kiçik məktəblilərin təlimə adaptasiyasının təşkilində uşaqlar ilə yanaşı valideynlərin də üzərinə müxtəlif vəzifələr düşür. Onlar indi vaxtlarının daha çox hissəsini məktəbli olan uşaqlarına nəzarətə keçirirlər.

Valideynlər ilə qurulan qarşılıqlı münasibətlər anlayışını xarakterizə etmək üçün öncə onun müxtəlif alimlər tərəfindən necə şərh edildiyini nəzərdən keçirmək lazımdır. Kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətinə adaptasiyasında valideyn-uşaq münasibətləri son dövrlərdə diqqəti cəlb edən tədqiqat mövzularından hesab edilir. Bu mövzuya Azərbaycanca Ə.Əlizadə "Yaş psixologiyası", Z.Mehdizadə "Uşaqlarda təfəkkür və nitqin inkişafı", E.Quliyev "Kiçik məktəblinin psixologiyası" kitablarında, xarici alimlərdən Q.Xomen-tasqas, A.Spivakovskaya, L.A.Svivaqeva, A.Y.Varqa, A.I.Zaxarov, X.Kra-yo, A.E.Likko, Makkobi və Martin, E.Q.Eydemillər və B.Yustičkisa və başqaları toxunmuşlar. Rus alimləri A.D.Keşelova, A.I.Zaxarov, A.S.Sniva-kovskaya, A.Y.Varqa, Y.P.Azarov, F.Y.Baykov, E.V.Vasiliyeva, V.N.Selyaq məktəbəqədər və kiçik məktəbyaşlı uşaqların təlim fəaliyyətinə adaptasiyasında valideyn-uşaq münasibətlərini onların anaları ilə qurduqları emosional ya-xınlıq baxımından araşdırmışlar (6,28).

Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatın təhlili bizə valideyn-kiçik məktəbli münasibətlərinə 2 cür yanaşmanı müəyyən etməyə imkan verir. I yanaşma (Y.Qippenreyter, Z.Mateykeq, A.Framin) valideyn-uşaq qarşılıqlı münasibətinin şagirdlərə sosial və psixoloji təsiri nəticəsində ünsiyyət qurma bacarıqlarının inkişafı baxımından, II yanaşma isə (N.I.Buyanov, A.Y.Varqa, A.I.Zaxarov, O.A.Karabanova, İ.M.Markovskaya, A.S.Spirakovskaya və b.) bu qarşılıqlı əlaqənin ailə münasibətlərinin əsası kimi götürülərək valideyn-uşaq münasibətlərinə ana və ata münasibəti və uşaq - valideyn münasibəti baxımından ara-dırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda valideyn-uşaq münasibətlər tam aydın şəkildə müəyyən edilməmişdir. Belə ki, valideyn-uşaq münasibətləri daha çox ailə münasibətlərinin daxilində təqdim edilir.

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki təlim fəaliyyətinə adaptasiyanın əhəmiyyətli göstəricilərindən biri valideynlər ilə qurulan düzgün qarşılıqlı münasibətlərdir. Belə ki, tədqiqatçı M. Mid ailədəxili münasibətlərin uşaqların təlimə adaptasiyasına və şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir göstərdiyini qeyd edərək yazır: "Təlim fəaliyyətinə adaptasiya sosial şəraitdən, yaşayış tərzindən, təhsil səviyyəsindən və ailə quruluşundan, valideynlər ilə qurulan qarşılıqlı münasibətlərdən asılıdır" (9,52). E.Quliyev "Kiçik məktəblinin psixologiyası" kitabında belə yazır: "uşağın məktəbə daxil olması ilə əlaqədar olaraq onun ailədəxili münasibətlərindən da xarakterində əsaslı dəyişikliklər baş verir. Uşağın oynadığı yeni sosial rol (məktəbli mövqeyi)ailədə ona bəslənən münasibətlər ümumi yönəlişliyinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərir (2,58).

"Uşağın məktəbə daxil olması ilə əlaqədar valideynlərin qarşısında bir sıra məsul vəzifələr durur. Hər şeydən əvvəl, valideynlər çalışmalıdır ki, bu yaş dövründə uşağın ən səmimi, sədaqətli və etibarlı dostu olsunlar: uşaq onlara inanıb heç bir səhv hərəkətini onlardan gizlətməsin" (1,103). Müəllif "I sinif gedən uşağa öz qüvvəsinə inam hissi yaratmaq, həmişə ona səbrlə, diqqət və qayğı ilə, eyni zamanda tələblərliklə yanaşılması" fikrini irəli sürür (1,104). Müəllifin fikrindən bu qənaətə gələ bilirik ki, əgər kiçik məktəbli ilə valideynlərin arasında qarşılıqlı münasibətlərdə inam və güvən hissi olmasa onda şagird həm özünü, həm də müəllimini qane edən şəkildə təlim fəaliyyətinə iştirak etmədikdə, ana və atasının ona olan inamını itirməkəq üçün yalan danışmağa, onları aldatmağa çalışacaq. Çünki, kiçik məktəbyaşlı dövrdə uşaqlar özləri haqqında yaradılmış müsbət fikirləri qorumağa çalışırlar.

Valideyn-uşaq münasibətləri təlim fəaliyyətinə adaptasiya zamanı tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirməkəq kiçik məktəblilərin bir tərəfdən davranışının tənzimlənməsinə, digər tərəfdən şəxsiyyətinin inkişafına kömək edir. M.Məhərramov "Psixologiya" bu barədə belə yazır: "Məktəbə daxil olarkən uşağa ailənin, yaşlıların münasibətində də dəyişiklik baş verir. Onun qarşısına qoyulan vəzifənin-ciddi təlim əməyinin öhdəsindən gələ bilməsi, dərslərinə hazırlanması ilə ailənin bütün üzvləri maraqlandır. Bunun üçün ona şərait yaradırlar" (4,357). Kiçik məktəblilərin bilik əldə etməsi, bacarıqlarının inkişaf etdirməsi, təlim fəaliyyətinə adaptasiya və qarşılıqlı münasibətlərin harmonizasiyası üçün vacibdir.

Məsələn psixoloqlardan valideyn-uşaq qarşılıqlı münasibətlərində ailə vəziyyətini A.S.Spivakovskaya, valideynin mövqeyini E.Q.Eydemillər, valideyn-uşaq qarşılıqlı münasibətlərini A.Y.Varqa, qarşılıqlı münasibətlərin xarakterik xüsusiyyətlərini isə O.A.Karabanova işləmişlər(10, 234-360). P.F.Lesqafit uşaqların inkişafında valideynlərin təsirinin çox böyük olduğunu irəli sürərək yazır: "Sevgi və qarşılıqlı hörmət mühitində böyüyən uşaqlar daha az sağlamlıq problemi yaşamaqla təlim fəaliyyətinə uğurla adaptasiya olaraq, sinif yoldaşları, yaşlıları ilə ünsiyyət qurma bacarıqları yüksək olur, əksi olduqda isə yeni valideyn-uşaq münasibətlərinin pozulması kompleks psixoloji problemlərə yaranmasına səbəb olur(8,49). A.Y.Varqa valideyn-uşaq qarşılıqlı münasibətlərinə təsir göstərən amilləri ümumiləşdirmiş amma onları xüsusi olaraq araşdırmamışdır (11,269). E.Q.Silyayeva isə valideyn-uşaq münasibətlərini bütün digər şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərdən fərqləndirərək aşağıdakı şəkildə səciyyələndirir:

- Valideyn uşaq qarşılıqlı münasibətləri həm uşaqlar, həm də böyüklər üçün güclü emosional təsiri malikdir;

- Valideyn-uşaq münasibətinin xüsusiyyəti uşaqların yaşından asılı olaraq dəyişir;

- Valideyn uşaq münasibətləri ambivalentlik təşkil edərək bir tərəfdən uşağı ola biləcək təhlükələrdən qorumaq, digər tərəfdən isə uşağı xarici dünya ilə qarşılıqlı əlaqədə müstəqillik təcridəməsi yiyələndirir;(13, 30-31). E.Q.Silyayeva bir fikri E.Eriksonun fikri ilə üst üstdə düşür. Çünki E.Erikson da valideyn-uşaq qarşılıqlı münasibətlərinin ikili mövqə daşıdığı qeyd edir. Onun irəli sürdüyü konsepsiyaya görə valideyn bir tərəfdən uşağını yaranan biləcək təhlükə və çətinliklərdən qorumaq, digər tərəfdən ona müstəqillik verməlidir (12,103). Yəni kiçik məktəbli bir nəvə valideynlərinin tələbləri ilə təşəbbüsü arasında balans tənzimləməyi bacarmalıdır. E.Smirnova bu əlaqələri müəyyən edən terminlərin və konsepsiyaların müxtəlifliyinə baxmayaraq yazır: "demək olar ki, bütün yanaşmalar valideyn-sagird münasibətlərində ambivalentliyi təşkil edir (13,89).

E.Q.Silyayeva və E.Eriksonun tədqiqatlarına əsasən belə bir nəticəyə gələ bilirik ki, düzgün qurulmuş valideyn-uşaq münasibətləri bir tərəfdən valideyn uşağına qayğı göstərməsinə, digər tərəfdən isə uşağın özünə qayğı göstərməsinə şərait yaradır..

Kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətinə adaptasiyasında valideynin rolunu, ana və atanın mövqeyini, ailə tərbiyyəsinin modeli və kateqoriyalarını da nəzərdən keçirmək lazımdır. Məhz bu kateqoriyaların köməyi ilə təlim fəaliyyətinə adaptasiyada qarşılıqlı münasibət və qarşılıqlı təsirin xüsusiyyətlərini dəqiq şəkildə müəyyən etmək mümkündür.

Valideyn-sagird münasibətlərini, eyni zamanda valideynlərin uşaqlara təsiri baxımdan ailələri dörd qrupa bölməyi məqsəduyğun hesab edirik.

1. Valideyn və uşaqlar arasında çox yaxın, dostluq münasibəti olan ailələr: Belə ailələr uşaqlarına təsir etməklə onların təlim fəaliyyətinə adaptasiyasına kömək edirlər. Onlar uşaqlarının dərslə, təlim fəaliyyəti ilə bağlı fikirlərini dinləyirlər. Bu ailələrdə böyüyən uşaqlar bir qayda olaraq təlim fəaliyyətində aktiv iştirak edir, sinifdə müstəqil davranış göstərir, sinif yoldaşları ilə dost münasibətində olurlar.
2. Samimi mühiti olan ailələr: Belə valideynlər uşaqlarının inkişafına və təlim fəaliyyətinə nəzarət etməklə onlara təsir etməyə çalışırlar. Belə ailələrdə münasibətlər olur, amma qısa müddətə həll edilir. Uşaqlar isə valideynlərindən heç nəyi gizlətməməyə çalışırlar. Bu ailələrdə kiçikyaşlı məktəbli ilə ana – atasının arasında müəyyən bir məsafə olur. Nəticədə kiçik məktəbşəxsi uşaq nəzakətli, müəllim və valideynlərinə itaətkar, sinif yoldaşlarına qarşı dost münasibətində olur.
3. Uşaqların təlim fəaliyyətinə adaptasiyasına daha çox diqqət yetirən və kifayət qədər məhdudiyətlər qoyan ailələr. Bu ailələrdə böyüyən uşaqların özlərinə məxsus otağı bahalı mebelləri var, amma müstəqillikləri yoxdur. Uşaqlar daima yaxşı oxumalı, sinfin birinci olmalıdırlar. Belə ailələrdə valideyn-uşaq münasibətləri o qədər ürəkəcan olmur və yeniyetməlik yaş dövründə isə konfliktli vəziyyət özlünü daha qabarıq göstərir.
4. Uşağa daha çox nəzarət edildiyi ailələr – Belə valideynlər məktəbliyə inanmır, hətta aldığı qiymətin belə müəllim tərəfindən verilmədiyini düşünür. Belə valideynlər ilə uşaqlar arasında qarşılıqlı münasibətlər düzgün qurulmur. Kiçik məktəbli valideyni ilə ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkir, eyni

zamanda aşağı qiymət almasını, müəllimin iradlarını ana və atasından gizlədir.

Valideyn uşaq münasibətinin öyrənilməsi uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasına da təsir göstərir.. Çoxsaylı tədqiqatlar (A.Y.Varqa, V.I.Qarbuzaov, A.I.Zaxarov, E.T.Eydemiller və b.) valideyn-uşaq münasibətləri ilə uşaqların şəxsi xüsusiyyətlərinin formalaşması arasında birbaşa əlaqə olduğu qənaətə gəlirlər. A.Y.Varqa, E.O.Smirnovoy və M.V.Bikovoy valideyn uşaq münasibətlərinin təməlinə valideynlərin seçdiyi tərbiyə üsullarını durduğunu irəli sürürlər. A.Y.Varqa valideyn-uşaq münasibətlərini belə izah edir "valideynin uşağı ilə qurduğu ünsiyyət onun xarakterinin qabiliyyətinin, bir sözlə şəxsi xüsusiyyətlərinin formalaşmasına təsir göstərir".

Xarici ədəbiyyatda kiçik məktəbşəxsi uşaqların təlim fəaliyyətinə adaptasiyasında valideyn- uşaq münasibətləri probleminin öyrənilməsində 3 əsas yanaşmanı qeyd edirlər: psixoaanalitik, humanistik və bihevioristik.

Psixoaanalitik yanaşmanın tərəfdarları valideyn uşaq münasibətlərinin təhlil mərkəzində uşaq şəxsiyyətini qoyur, valideynlərin isə müəyyən tarixi və mədəni dəyərlərin daşıyıcısı, həmçinin uşaqların tələbat və istəklərinin həyata keçirən obyekt kimi nəzərdən keçirlir. Psixoaanalitik nəzəriyyənin nümayəndəsi Freydin fikrinə görə "valideyn uşaq münasibətlərində ən əhəmiyyətli təcrübəyə sahib olan şəxs valideynlərdir, xüsusilə analardır" (12,68). E.Erikson isə şəxsiyyətin formalaşmasında doğumdan ölməsinə kimi ilk olaraq alınan, daha sonra isə sosial mühitin təsirinə məruz qalındığı qeyd edir(12,69). Parisdəki Freydzim məktəbinin nümayəndəsi Dolto uşaqların "şəxsiyyətinin formalaşması mərhələsində əsas çətinliyi valideynlərin daşdığı və hiperopik baxımdan avtoritarlıq və digər mənfii əlaqələrin uşaqların inkişafına güclü dərəcədə maneə olduğunu" qeyd edir(12,70). Beləliklə psixoaanalitik baxımdan ilk növbədə valideynlərlə ünsiyyətdə yaşla bağlı yaranan ziddiyyət, münasibə uyğunlaşma zamanı uğursuzluqların yaranmasına, daha sonra isə şəxsiyyətin xarakterik xüsusiyyətlərində problemlərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Z.Freydin və A.Freydin sözlərinə görə ana uşaq üçün bir tərəfdən ilk libido obyekt kimi ən vacib zövq qaynağı, bir tərəfdən isə ona nəzarət edən ilk insan dir. Freyd eyni zamanda uşağın valideyndən ayrılmasının qaçınılmaz və onun sosial rifahı üçün zəruri olduğunu irəli sürür(12,68). Psixoaanalitik nəzəriyyə valideyn-uşaq qarşılıqlı münasibətlərində uşağın inkişafını əsas amil kimi götürən ilk nəzəriyyədir. Psixoaanalitik nəzəriyyə valideyn-uşaq münasibətlərinə yeni yanaşmaların yaranmasına da səbəb olmuşdur .Bu yanaşmalar E.Eriksonun, E.Fromm, D.Boulbini, K.Rogersin və başqalarının konsepsiyalarını göstərə bilirik .

E.Fromm uşağın inkişafının təməlini valideyn-uşaq münasibətlərinin təşkil edərək, eyni zamanda ata və ana ilə qurulan əlaqələrdə keyfiyyət fərqlinin olduğunu da iddia edir. O, yazır: "Ana uşağını şərtsiz sevir.Onun sevgisi idarəolunan deyil. Atanın məhəbbəti isə şərtlidir. Ata uşağını ümidlərinə doğrultduğu üçün sevir. Onun sevgisi idarəoluna biləndir, yəni onu qazanmaq və itirmək mümkündür"(15, 93). Bu tədqiqatlar əsasən deyə bilirik ki, təlim fəaliyyətinə adaptasiyada valideyn uşaq münasibətləri 2 zidd əlaqə ilə şərtsiz və şərtli olmaqla iki yerə ayrılır. Birinci azyaşlı sagird təlim fəaliyyətinə adaptasiya olmaqla, yaxşı oxumasa belə valideyn onu şərtsiz sevir, qayğı göstərir. İkincidə isə valideyn uşağını istər təlim fəaliyyətinə, istərsə də davranışına görə qiymət-

ləndirir və nəzarət edir. O.A.Karabanova “valideyn və uşaqlar arasında emosional münasibətləri müəyyənləşdirərək aşağıdakı göstəricilərə diqqət çəkir:

- Uşağı qeyd-şərtsiz qəbul etmək;
- Müəyyən şərtlər altında qəbul etmək (uğurlarına, davranışına və.s görə)
- Laqeyd münasibət göstərmək (emosional soyuqluq, empatiya qura bilməmək)
- Uşaqlara diqqət yetirməmək və ya mənfii emosional münasibət göstərmək (“5,14).

Valideyn-uşaq münasibətlərində şərtli və şərtsiz məhəbbət humanist nəzəriyyədə də öz əksini tapır. Belə ki, K.Rogers “uşağın yerinə yetirdiyi fəaliyyətlərdən asılı olmayaraq valideynlərin uşağı şərtsiz sevməsini onun şəxsiyyətinin inkişafını” təmin etdiyini irəli sürür (12,148). Humanizm nəzəriyyəsində kiçikyaşlı məktəbli öz təcürbəsini, tələbatlarını və daxili potensialını nəzərə alaraq özünü müstəqil şəxsiyyət hesab edir. A.Adler uşağın fərdi inkişafına ilk növbədə sosial əlaqələr prizmasından yanaşır. Bu zaman valideynlərin vəzifəsi isə kiçik məktəbliyə potensialını üzə çıxarmaq və adaptasiya prosesini asanlaşdırmağa kömək etməkdir. Psixoloji ədəbiyyatda təlimə adaptasiya zamanı valideyn uşaq münasibətlərinin bir neçə komponenti göstərilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Münaqişələrin olmaması ilə xarakterizə olunan ailə mikromühiti;
2. Uşaqla lazımı ünsiyyəti qurmaq, onlarda təlimə maraq yaratmaq;
3. Valideynlər arasındakı əlaqələrin fərdi xüsusiyyətləri –yeni ata və ana arasında düzgün qarşılıqlı münasibət, valideyn və uşaq arasındakı ünsiyyət;
4. Ailə tipləri və tərbiyə taktikasının düzgün seçilməsi;
5. Valideynlərin müəllimlə daimi əlaqəsi;

E.O.Smirnova və M.B.Bikova “valideyn uşaq münasibətlərinin düzgün qurulmasının kiçik məktəblinin təlim fəaliyyətinə uğurla adaptasiyasını və özünüqiyəmətləndirməsini” təmin etdiyini qeyd edir (13,58). Valideyn uşaq münasibətləri uşaqların yalnız təlim fəaliyyətinə uğurlu adaptasiyasına deyil, həm də onların psixi sağlamlığına təsir göstərir. Belə ki, valideynlər ilə uşaq arasında ünsiyyətin düzgün qurulmaması onun həm böyüklər, həm də həmyaşıdları arasındakı münasibətə dair qeyri-müəyyənlik doğurmaqla təlim fəaliyyətinə adaptasiya zamanı həyəcan və emosional narahatlığın yaranmasına səbəb olur. Humanistik prinsiplə əsasən uşağın fərdi inkişafına təsir göstərən valideynlərin yardımını nəzərdə tutulur. Behaviorist nəzəriyyədə isə valideyn-uşaq münasibətlərində əsas diqqət uşağın davranışı və intizamına yönəlir. Uotson uşağın davranışının məzmun və inkişaf xüsusiyyətlərinə ətraf mühitin təsir göstərdiyini qeyd edir. İbtidai məktəb çağında, uşağın böyüklər ilə, xüsusilə valideynləri ilə olan əlaqələri onun zehni inkişafını stimullaşdırmaq üçün yeni imkanlar açır. Bu isə valideynlərə uşağın sosial motivlərini inkişaf etdirməklə onun təlim fəaliyyətinə adaptasiyasını asanlaşdırmağa şərait yaradır.

Psixoloji ədəbiyyatda sadəcə birinci sinif şagirdlərinin deyil, ümumilikdə kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətinə adaptasiya problemlərinə qarşı valideynlərin yanaşma üsulları aşağıdakı şəkildə vurğulanır:

- Aдекват yönümlü valideynlər – Belə valideynlər uşaqların təlim çətinliklərini asanlaşdırmağa, problemlərin mənbələrini öyrənməklə onları aradan qaldırma yollarını axtarmağa çalışırlar. Belə valideynlər uşağı tənqid və təhqir etmir,

müəllimi günahlandırır və özlərini tənbeh etmirlər. Əksinə onlar hazırkı çətin vəziyyətdən çıxış yollarını tapmağa çalışırlar. Aдекват yönümlü valideynlər məktəblilərin maraqlarını mütləq şəkildə nəzərə alırlar.

- Qeyri adekvat yönümlü valideynlər – Uşağın zəif oxuması ilə asanlıqla razılaşırlar. Onlar müəllimlə qarşılıqlı münasibət qurmur, münaqişələrdən qaçmağa çalışaraq passiv mövqə ümumiyyətlə etdirirlər. Uşağın maraqlarını müəllimin qarşısında müdafiə etməyə hazır deyillər.

- Qeyri adekvat şəkildə iddiham edən valideynlər – Belə valideynlər uşaqların təlim fəaliyyətində yaranan problemlərini inkar etmirlər. Amma bununla yanaşı onlar qəti şəkildə bu problemlərin uşaqlara aid olduğunu və buna görə də özlərini həll etməli olduğunu inanırlar. Onlar təlimin ilk illərində yaranan çətinliklərin səbəbini və aradan qaldırma yollarını axtarırlar. Belə valideynlər özlərini inandırırırlar ki, uşaq hər şeydə özü günahkardır, çünki, o tənbeledir, çalışqan deyil. Bu cür valideynlər uşağa qarşı çox səmimi olmur, təlim fəaliyyətində yaranan uğursuzluqları aradan qaldırmaq üçün cəza və nəzarətdən istifadə edirlər.

- Laqeyd və məsuliyyətsiz valideynlər – Belə valideynlər uşaqlarının məktəb təliminin başlanması ilə bağlı müəyyən problemləri olduğu kimi qəbul edirlər, ancaq onlar məsuliyyəti müəllim və sinif yoldaşlarına ötürürlər. Müəllimlə konfliktli vəziyyətdə olduqlarından onlar aradan konstruktiv qarşılıqlı əlaqə də mümkün deyil. Belə valideynlər məktəblilərin çətinliklərinə diqqət yetirmir, problemlərin fərqiəna varmır və ya onlara əhəmiyyət vermirlər. Onlar bu vəziyyətdə daxilən hazır olmadıqlarından ona kömək etmək, təlim çətinliyini aradan qaldırmaq niyyətində deyillər. Müəllimlə qarşılıqlı əlaqə formal, gizli və konfliktli karakter daşıyır, müəllimin fikirləri nəzərə alınmır və diqqət yetirilmir. Göstərilən variantlardan yalnız birinci tip valideynlər məktəb çətinliklərini aradan qaldırmağa və uşaqların təlim fəaliyyətinə uyğunlaşmasına kömək edirlər. Valideynin laqeyd münasibəti nəticəsində kiçikyaşlı məktəbli qarşılaşdığı çətinliklərlə bağlı yardım istəyə bilmir, əksinə valideynlərin sevgi və dəstəyi ilə əhatə olunan şagird isə məktəb mühitinə asanlıqla adaptasiya olunur.

Kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətinə adaptasiya problemlərinə qarşı valideynlərin yanaşma üsullarına uyğun olaraq ailələr aşağıdakı tiplərə bölünməyi məqsəduyğun hesab edirik:

Avtoritar ailələr – Belə ailələrdə böyüyən uşaqlarla valideynlərin qurduqları qarşılıqlı münasibət adekvat şəkildə olur. Çünki onlar uşaqlarının şəxsiyyətinə hörmətə yanaşmadığından özünüqiyəmətləndirmələri də aşağı səviyyədə olur. Belə valideynlər uşaqları aşağı qiymət aldıqda və ya hər hansı müvəffəqiyyətsizlik göstərdikdə onu ciddi şəkildə cəzalandırırlar. Buna görə də həddindən artıq nizam-intizam ilə böyüyən azsaylı şagird valideynlərinin qəzəbi ilə qarşı-qarşıya qalmamaq üçün daima onları məmnun etməyə çalışır. Əslində isə onun təlim fəaliyyətinə qətiyyətin marağı yoxdur. Çünki kiçikyaşlı məktəbli oxumağa, xüsusən də yaxşı oxumağa məcburdur. Belə ailələrdə böyüyən kiçik məktəblilərin psixoloji xüsusiyyətləri aşağıdakı şəkildə göstərilə bilər:

1. Sakit və çəkinən olur;
2. Başqalarının təsirinə tez və asanlıqla düşür;
3. Xaraktercə passiv olur;
4. Təlim fəaliyyətinə maraqları zəif olur;

5. Qeyri-real aşağı özünüqiymətləndirmə halı xarakterikdir.

Qıscası belə ailələrdə böyüyən uşaqlar valideynlərinin qoyduğu tələbləri sığdırmırlar. Eyni zamanda ev tapşırığını yerinə yetirərkən səhv etməməyə və yabaşa düşmədiyini soruşmamağa çalışırlar. Çünki əks təqdirdə danlanacağını yaxud cəzalandırılacağını düşünürlər. E.E.Makkobi "avtoritar valideynlərin uşaqlara təsiri və nəzarətini aşağıdakı şəkildə xarakterizə edir:

- Məhdudiyətlər – uşaq fəaliyyətini sərhədləşdirmək;
- Tələbkarlıq – yüksək səviyyədə məsuliyyət vermək;
- Cəzalandırmaq- uşaqları hansısa fəaliyyətə məcbur etmək; "Sən bunu edəcəksən, çünki mən belə istəyirəm" (6).

Makkobinin kiçikyaşlı məktəblilərə valideynlərin nəzarət metodlarını təhlil edərək belə nəticəyə gələ bilər ki, valideynlərin nəzarətini məhdudlaşdırıcı üsulu vasitəsilə kiçik məktəblin valideynin tələbi ilə öz istəklərindən uzaqlaşdır. Valideynlərin nəzarət sistemini avtoritar üsulu sayısında valideynlərin əksəriyyəti qaydaları, məhdudiyətləri sadə tələblər şəkildə göstərirlər. Demokratik ailələr - kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətinə adaptasiyasında ən uyğun ailə tipi olaraq qəbul edilir. Belə ailələr ilə uşaqların arasında müsbət emosional qarşılıqlı münasibətlər güclü olur. Onlar uşaqları aşağı qiymət aldıqda onu cəzalandırmaq yerinə səhvlərinin üzərində çalışaraq onlarda məsuliyyətlik formalaşdırırlar. Bu uşaqların psixoloji xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. İstər ailə daxilində, istərsə də sınıfdə, məktəbdə fikirlərini rahat şəkildə ifadə edə bilirlər;
2. Məsuliyyət almaqdan qorxmırlar;
3. Təlim fəaliyyətinə asanlıqla adaptasiya ola bilirlər;
4. Özünüqiymətləndirmələri düzgündür.

Qoruyucu ailələr – Belə ailələr məktəblilərin müstəqilliyinə maneə olmaqla, onun imkanlarını məhdudlaşdırırlar. Bu tip ailələr hətta müəllim tərəfindən evə verilən tapşırığı belə uşaqlarının əvəzində yerinə yetirirlər. Hər mövzuya görəyindən çox müdaxilə edərək, kiçik məktəblilərin özlərinə inamını aşağı səviyyə endirirlər. Eyni zamanda məktəblinin əlaçı olması, zəif oxuması üçün tapşırıqlarını özləri yerinə yetirməklə onu məsuliyyətdən tamamilə uzaqlaşdırırlar. Belə ailələr düşünürlər ki, onlar olmadan uşaqları heç vaxt yaxşı oxuya, tapşırıqları yerinə yetirə bilməz. Belə uşaqların psixoloji xüsusiyyəti aşağıdakı şəkildə səciiyələndirilir:

1. Müəllim və sinif yoldaşları ilə qarşılıqlı münasibətlərdə çətinlik çəkir və valideynlərinin köməyinə ehtiyac duyurlar;
2. Yerinə yetirə bildiyi tapşırıq üçün belə, valideynlərdən, eyni zamanda kənardakı insanlardan yardım istəyirlər;
3. Məsuliyyət almağı sevmirlər;
4. Özünüqiymətləndirmələri aşağıdır;
5. Özləri sərbəst şəkildə qərar qəbul edə bilmirlər;

Laqeyd ailələr- uşaqlara diqqət yetirmir, məhdudiyət və qadağalar qoymurlar. Qeyri sabit ailələr – belə ailələr uşağa yanaşarkən bəzən demokratik, bəzən isə qoruyucu və ya avtoritar mövqedən təsir göstərirlər. Elə buna görə də belə valideynlər bir müddətdən sonra uşaqlar tərəfindən ciddiyyə alınmırlar.

Ümumiyyətlə təlim fəaliyyətinə adaptasiya geniş və dar mənada işlədi bilər. Geniş mənada sosial proses olaraq şagird şəxsiyyətinin gələcəyə hazırlanması, xarici təsirlərə müsbət reaksiya verməsi və asanlıqla uyğunlaşması ki-

mi xarakterizə oluna bilər. Geniş mənada təlim fəaliyyətinə adaptasiya cəmiyyətin bütün sosial strukturunun səyləri ilə-aile, uşaq bağçası, məktəb və s ilə həyata keçirilir. Dar mənada təlim fəaliyyətinə adaptasiya isə pədaqoji yönümlü olub, məktəbli şəxsiyyətinin inkişafına kömək edən və idarə olunan prosesdir. Beləliklə yerli və xarici alimlərin valideyn-uşaq münasibətləri haqqında fikirlərinə əsasən deyə bilərik ki, aldadaxili yanaşmalar çoxkomponentli proses olub, uşaqların təlim fəaliyyətinə adaptasiyasına, tərbibəsinə, eyni zamanda bəşqaları ilə ünsiyyətinə müsbət və ya mənfi mənada təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qədirov Ə Yaş psixologiyası. Maarif. Bakı.1986.192s.
2. Quliyev. E. Kiçik məktəblinin psixologiyası. ADPI-nun nəşriyyatı. Bakı. 2003.122 s.
3. Mehdiqzadə Z.M. Uşaqlarda təkəkkür və nitqin inkişafı [Mətn]: Uşaq psixologiyası : qiyabçı tələbələr üçün tədris vəsaiti . Bakı. 1966. 25s
4. Məhəmmədov M.C "Psixologiya. 1968.V. 364 s.
5. Артемьева Г.Н., Истомика И.П.Детско- родительские отношения в семьях воспитанников воскресной школы. Монография. Издательство Нижневартковского Государственного Университета.2017.110с
6. Валерьевна К. Ю. Влияние детско-родительских отношений на адаптацию к школе учащихся первых классов. Магистерская диссертация. Красноярск 2017. 111 с.
7. Зейгарник Б.В.Теория личности в зарубежной психологии-М.: 1982. 128с
8. Лесгафт П.Ф.Семейное воспитание ребенка и его значение. П.Ф.Лесгафт – Педагогика. М. 1991.- 158с
9. Мид.М. Культура и мир детства.М.:1989-429с
10. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Д.Я. Райгородский.Самара: Издательский центр «БАХРАХ». 1998.-672
11. Шнейдер. Л.Б. Основы семейной психологии. М.2005.895с
12. Сапогова Е.Е.Психология развития человека- М.: 2005.460 с
13. Сильева Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования.М.2005.192 с
14. Смирнова Е.О. Межличностные отношения ребенка от года до семи лет.Воронеж.2001.239с
15. Фром Э.Искусство любви.-СПб,2001.-:125 с

РЕЗЮМЕ

АЙГЮН РУСТАМОВА

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИИ С РОДИТЕЛЯМИ В ПРОЦЕССЕ АДАПТАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

статья обсуждается вопрос взаимоотношений с родителями в процессе адаптации младшеклассников к обучению и анализ этого вопроса в психологической литературе. С поступлением ребенка в школу его независимость и свобода дошкольного периода заменяется подчинением

новым и строгим условиям. Для младшеклассника адаптация к обучению не исчерпывается классным расписанием (в классе вести себя хорошо, внимательно прислушиваться к заданиям преподавателя) вместе с этим и в доме нужно правильно установить дневной режим. Успешная или неуспешная адаптация младшеклассника к процессу обучения зависит от его отношений с преподавателями (или школьными товарищами) и родителями, но от родителей требуется большей поддержки и большего внимания.

В статье широко использованы исследования З.Мехмизаде, Б.Зейгарника, М.Мидина, Д.Райгородского, И.Шнейдера, Ф.Сапоговой, А.Гадирова и др.

Ключевые слова: маленький школьник, адаптация, взаимоотношения, обучение, родитель.

SUMMARY

AYGUN RUSTAMOVA

THE PLACE OF MUTUAL REALTIONS WITH THEIR PARENTS IN ADOPTION TO LEARNING ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN IN SCIENTIFIC LITERATURE

The article deal with the analysis in psychological literature of mutual realtions with their parents in adoption to learning activity of primary school children. The independence and freedom of preschool with the entry of a child into school are replaced by new and serious conditions. The difficulty in adaptation period to learning of primary school children is related not only the discipline in the classroom but also the proper organization of the day regime in the home (carefully behaving in the classroom, listening attentively to the teacher's assignments). Successful and unsatisfactory adaptation of primary school children to the learning activities depends on their parents (or their classmates) relationship and particularly their parents' support and attention. Also it is great the role of the parents who are called first educators as teachers in adaptation to learning activity of primary school children.

In the article is widely used from researches of Z.M.Mehdzadeh, B.V.Zeygarnik, M.Midin, D.Y.Rayqorodskiy, L.B.Shneyder, E.E.Sapoqova, A.Qadirov.

Key words: little schoolchildren, adaptation, relationship, training, parent.

(Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor İ.Əliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

